

Л.Д. Климанська

larysa_kl@ukr.net

М.Б. Кліманська

marina.klimanska@gmail.com

Психологічні особливості образу Радянського Союзу як об'єкта комунікативної пам'яті

Klymanska L.D. Psychological characteristics of the USSR image as the object of communicative memory / L.D. Klymanska, M.B. Klimanska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 181–195.

Л.Д. Климанська, М.Б. Кліманська. Психологічні особливості образу Радянського Союзу як об'єкта комунікативної пам'яті. В статті проаналізовано сучасні тенденції дослідження образу Радянського Союзу в гуманітарних науках, визначено його основні характеристики як об'єкта комунікативної пам'яті. У результаті теоретичного аналізу виявлено, що образ радянського минулого характеризується різнополярним емоційним ставленням, підтримується комеморативними практиками, часто є об'єктом ностальгічних тенденцій.

У результаті проведення емпіричного дослідження методом напівструктурованого глибинного інтерв'ю було визначено структуру фрейму з умовною назвою «Радянське минуле та його роль для сучасної України», яка являє собою трикутник значень. Основу трикутника складає категорія «Образ СРСР» і категорія «Людина в системі», верхівку – категорія «Сучасна Україна». Сторони трикутника-фрейму складають категорії «Роль радянського минулого у сьогоденні сучасного українського суспільства» і «Радянська спадщина» сучасної української людини». Окремо розглянута категорія «Майбутнє України», де з'являються міркування інформантів щодо того, яке майбутнє, на їхню думку, чекає Україну. Відповідно до загальної структури відповідей та емоційних полюсів (позитивних чи негативних) значень, які надаються радянському минулому та майбутньому України, було виокремлено 4 типових фрейми (негативно-песимістичний фрейм «Радянське минуле як гальмо у розвитку сучасної України», позитивно-оптимістичний фрейм «Радянське минуле як каталізатор майбутнього України», негативно-оптимістичний фрейм «Радянське минуле як баласт на шляху

L.D. Klymanska – the scientific contribution of the co-author is 50%,

M.B. Klimanska – the scientific contribution of the co-author is 50%.

до майбутнього України», позитивно-песимістичний фрейм «Радянське минуле як фантазійно-ностальгічний конструкт») та розглянуто їхні особливості.

Ключові слова: комунікативна пам'ять, Радянський Союз, образ радянського минулого, фрейм, комеморативні практики.

Л.Д. Климанская, М.Б. Климанская. Психологические особенности образа Советского Союза как объекта коммуникативной памяти. В статье проанализированы современные тенденции исследования образа Советского Союза в гуманитарных науках, определены его основные характеристики как объекта коммуникативной памяти. В результате теоретического анализа выявлено, что образ советского прошлого характеризуется разнополярным эмоциональным отношением, поддерживается коммеморативными практиками, часто является объектом ностальгических тенденций.

В результате проведения эмпирического исследования методом полуструктурированного глубинного интервью была определена структура фрейма с условным названием «Советское прошлое и его значение для современной Украины», которая представляет собой треугольник значений. В основании треугольника находится категория «Образ СССР» и категория «Человек в системе», вершина – категория «Современная Украина». Сторонами треугольника-фрейма являются категории «Роль советского прошлого в настоящем современного украинского общества» и «Советское наследие» современного украинского человека». Отдельно рассмотрена категория «Будущее Украины», где появляются рассуждения информантов о том, какое будущее, с их точки зрения, ждёт Украину. Согласно общей структуре ответов и эмоциональных полюсов (положительных или отрицательных) значений, которыми наделяются советское прошлое и будущее Украины было выделено 4 типичных фрейма (негативно-пессимистический фрейм «Советское прошлое как тормоз в развитии современной Украины», позитивно-оптимистический фрейм «Советское прошлое как катализатор будущего Украины», негативно-оптимистичный фрейм «Советское прошлое как балласт на пути к будущему Украины», позитивно-пессимистический фрейм «Советское прошлое как фантазийно-ностальгический конструкт») и рассмотрены их особенности.

Ключевые слова: коммуникативная память, Советский Союз, образ советского прошлого, фрейм, коммеморативные практики.

Постановка проблеми. Пройшло вже більше двадцяти років після розпаду Радянського Союзу, а в українському інформаційному просторі й досі немає єдиної думки про радянські політичні і суспільні реалії. Перевантажене конфліктами минуле використовується в громадському дискурсі і політичному суперництві в Україні протягом всіх тих років, що минули після розпаду радянської системи. Формування образу Радянського Союзу

викликає особливий інтерес унаслідок того, що більшість населення є носіями живої пам'яті, однак на характер цього образу впливає особистий та соціальний досвід суб'єктів, він зазнав істотних змін у процесі соціальних та політичних трансформацій останніх років.

Аналіз останніх досліджень. Спогади про радянське минуле як об'єкт наукового дослідження можна охарактеризувати через низку особливостей. По-перше, радянське минуле України належить до об'єктів комунікативної пам'яті. За визначенням німецького вченого Я.Ассмана [1, с.52–54], комунікативна пам'ять є частиною колективної пам'яті, яка містить спогади, пов'язані з недавнім минулим, спільні з сучасниками подій. Цей вид пам'яті виникає і зникає разом зі своїми носіями, поступаючись новій пам'яті. Тривалість існування комунікативної пам'яті становить 3-4 покоління (приблизно 80 років), до того ж 40 років, на думку дослідника, є критичним порогом. Через 40 років очевидці, які дорослими пережили значиму подію, переходять від працездатного віку, спрямованого в майбутнє, до віку, в якому більшу роль відіграють спогади, а разом з тим і потреба в їх фіксації та передачі. Відповідно, тематика Радянського Союзу та його впливу на долю окремих людей та країни в цілому знаходиться і ще років десять буде знаходитися на піку колективних спогадів. Опосередкованим підтвердженням цього є результати опитування української дослідниці Е.Позднякової-Кирбят'євої, спрямованого на визначення особливостей соціально-історичної пам'яті про радянське минуле, яке засвідчило, що радянське минуле різною мірою, але є цікавим для більшості жителів України (цікавить 58,5 % респондентів до 20 років, а респондентів, старших 60 років – 96%) [6, с.65]. Радянське минуле є популярною темою розмов у сім'ї. Описуючи результати дослідження ставлення до радянського минулого серед студентів, українська дослідниця О.Гайдай вказує, що на запитання про те, чи розповідали їм батьки про своє життя за радянської влади, абсолютна більшість респондентів (97%) відповіла ствердно [3, с.97]. Характерною особливістю комунікативної пам'яті є також те, що вона розповсюджується сама собою, рамки спогадів задаються особистим та комунікативним досвідом, відповідно, вони є суб'єктивними, емоційно забарвленими, зазнають впливів, характерних для процесу спілкування, можуть формуватися в процесі міжособистісної взаємодії.

По-друге, для сучасних українців характерним є різнопланне емоційне ставлення до минулого. Відмінності у ставленні

значною мірою залежать від місця проживання людей (географічні відмінності) та їх віку. Традиційно найбільшу лояльність демонструють мешканці східних та південних областей та особи старшого віку. Так, згідно з дослідженнями Е.Позднякової-Кирбятєвої, жаль унаслідок відхід радянського минулого відчуває 36,4 % осіб старшого віку, на противагу 1,2% респондентів до 20 років [6, с.66]. Проте, позитивне і нейтральне ставлення можна прослідкувати і у мешканців Заходу України, а також у молодих осіб, які народилися вже після розвалу СРСР. Значною є частка тих, хто не визначився зі своїм ставленням, відповідно, під впливом тих чи інших інформаційних впливів воно може поляризуватися, набути потрібного емоційного забарвлення. Як свідчать дані вже наведеного дослідження Е.Позднякової-Кирбятєвої 15,9 % респондентів до 20 років, 22,4 % респондентів віком від 20 до 30 років, 8,8 % серед 51-60 років та 9,1% респондентів старших 60 років зазначають, що не мають певних почуттів із приводу радянського минулого [6, с.67]. Ця особливість відкриває можливості для маніпуляції настроями людей, залежно від політичної ситуації.

Третім важливим аспектом спогадів про радянське минуле є те, що для комунікативної пам'яті, на думку Я.Ассмана, характерні певні особливості структури приналежності [1]. Приналежність групи до комунікативної пам'яті поширена по всьому її складу, знання набувається в процесі повсякденної комунікації, всі вважають себе в рівній мірі обізнаними. Відповідно, на фоні впевненості у достовірності власних знань можливою стає яскрава поляризація і категоричність думок людей, яка так само залежить від впливу інформаційних потоків, що диктуються політичною ситуацією в країні.

Окремо слід розглянути вплив на формування образу Радянського Союзу, який здійснюється не через міжособистісне спілкування, а через інші офіційні та неофіційні засоби: державні та професійні свята як форми комеморативної практики, телебачення, освітні програми. Для прикладу, серед опитаних студентів-істориків частка прихильників радянського кіно становить приблизно 90%, а переважну більшість улюблених кінострічок складають комедії Л.Гайдая та фільми Е.Рязанова [3, с.97]. Спільне інформаційне поле з іншими пострадянськими країнами, особливо з Росією ускладнює процеси ідентифікації-диференціації: старі радянські фільми і нові серіали, спільні свята є об'єднуючим чинником, підтвердженням спільності, атрибутами колективної пам'яті.

Крім того, радянське минуле часто стає об'єктом ностальгічних тенденцій (О.Беленок [2], О.Головашина [4], Ю.Левада [5], Е.Позднякова-Кирбят'єва [6], Н.Смоліна [7]). Так, Е.Позднякова-Кирбят'єва констатує, що серед досліджених нею осіб у відповідь на питання «Які почуття переважають у вас щодо радянського минулого?» значна кількість висловила бажання «повернути те хороше, що було тоді» (19,5 % респондентів до 20 років, 25,9 % віком від 20 до 30 років, 41,7% осіб віком 51-60 років та 59,1 % респондентів старших 60 років), «гордість за ті досягнення, які були в той період» відчуває 42,7 % респондентів до 20 років, 36,5 % віком 20 – 30 років, а серед респондентів віком 51-60 років – 23,5 % та старших 60 років – 36,4 %.

Ностальгія за радянським минулим пов'язана з трьома основними причинами: потребою в порядку, потребою в дружній психологічній атмосфері, коли люди готові прийти один одному на допомогу та прагненням до широких соціальних гарантій з боку держави [2, с.399]. Варто акцентувати на тому, що суб'єктами ностальгічних тенденцій часто стають ті, хто мав тільки дитячий досвід проживання в Радянському Союзі або взагалі його не мав. Ностальгічні тенденції набувають статусу агентів впливу через інституціоналізацію їх в якості віртуальних товариств, що надають додаткового позитивного забарвлення спогадам про минуле, перетворюють його на засіб ідентифікації в теперішньому [2; 7].

Запропоноване дослідження зосереджено на образі Радянського минулого держави в уявленнях сучасних українців як призмі у ставленні до сучасної ситуації в Україні та її потенційного європейського майбутнього в умовах, коли додатковим чинником актуалізації дискусій стосовно радянського минулого стало прийняття законів про декомунізацію (квітень-травень 2015 року). Відповідно, метою дослідження є визначення психологічних особливостей образу радянського минулого України як об'єкта комунікативної пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось методом напівструктурованого інтерв'ю. Загалом було проведено 12 інтерв'ю з особами віком від 33 до 77 років (представниками різних професійних груп) для того, щоб з'ясувати, як і в яких структурних компонентах уявляють радянське минуле представники тих поколінь, які мають реальний досвід проживання у колишньому Радянському Союзі. Збір емпіричного матеріалу продовжувався до досягнення порогу насичення. Інтерв'ю були проведені в липні-серпні 2015 року. Проведений аналіз результатів дозволив, по-перше, окреслити саму структуру фрейму

щодо оцінки радянського минулого України, по-друге, виділити декілька типових фреймів в оцінках радянського минулого, які простежуються у свідомості інформантів.

Структура фрейму з умовною назвою «Радянське минуле та його роль для сучасної України» являє собою трикутник значень, в основі якого лежить категорія «Образ СРСР» (уявлення-асоціації інформанта про колишній Радянський Союз) і категорія «Людина в системі» (уявлення про місце, роль людини в колишньому радянському суспільстві). Верхівку трикутника складає категорія «Сучасна Україна» (висловлювання інформантів щодо нинішнього стану української держави). Сторони трикутника-фрейму (I – III; II – III) складають категорії «Роль радянського минулого у сьогоденні сучасного українського суспільства» (це висловлювання інформантів щодо ролі СРСР в сучасному стані українського суспільства (I – III) і «Радянська спадщина» сучасної української людини» (висловлювання щодо ролі залишків «радянськості» в самопочутті індивіда в сучасній Україні) (II-III). Окремо розглянута категорія «Майбутнє України», де з'являються міркування інформантів щодо того, яке майбутнє, на їхню думку, чекає на Україну.

Рис. 1. Структура фрейму

Відповідно до емоційних полюсів (позитивних чи негативних) значень, які надаються радянському минулому та майбут-

ньому України, було виокремлено 4 типових фрейми в оцінці минулого. Проаналізовано транскрипти глибоких інтерв'ю дозволили віднести інтерпретацію окремими інформантами радянського минулого до одного із зазначених типів фреймів, натомість можна зазначити, що в чистому вигляді мало хто з інформантів демонстрував своє розуміння. Вибір одного із описаних нижче типів фреймів, ймовірно, можна пов'язати, по-перше, з досвідом перебування в колишньому Радянському Союзі (дитячі спогади, або спогади перебування вже в дорослому віці), по-друге, із статусними позиціями інформантів (а скоріше, сімей, з яких вони походять, що не один раз згадувалось в текстах інтерв'ю: чим вищу статусну позицію на той час займала сім'я інформанта, тим ближче оцінка радянського минулого до позитивного полюсу). Об'єм запропонованої публікації не дозволяє розкрити всіх даних дослідження, тому зосереджено увагу на образі минулого та майбутнього держави. Що стосується бачення окремої людини та її пострадянських особливостей, то вони будуть розглянуті в інших роботах.

1 тип – негативно-песимістичний фрейм «Радянське минуле як гальмо у розвитку сучасної України».

«Образ СРСР» в межах цього виду фрейму є цілковито негативним, він розкривається через згадування економічної неспроможності держави (*«дефіцит», «пайки», «бюджет тодішній ... копійчаний»*¹) і проблем, які виникали у простих людей із задоволенням простих щоденних потреб (*«щоб прожити, треба було «дістати»*), політико-ідеологічний контекст – *«все було побудовано на брехні»* (як висловився один з інформантів – *«брешуть всі, завжди і всюди»*) та його елементів – *«наздогнати і перегнати Америку, хто першим полетить на Марс»*, планування як соціальної практики життєдіяльності в радянському минулому – *«п'ятирічку в чотири роки»*. Визнається, що СРСР здійснив злочин щодо України: *«виснажено всі її ресурси, зокрема людські та інтелектуальні, знищено основи традиційного українського суспільства – сільське господарство, знищена творча, креативна частина українського народу»*.

Сучасний стан України інформанти цієї групи майже не коментують, а якщо і з'являються якісь коментарі, то, в основному критичного плану. Порівнюючи реалії колишнього СРСР і сучасної України, один із них зазначав, що, на відміну від Радянського Союзу, де працювала майже досконала система підбору кадрів управлінців, в нинішній Україні працює доскона-

¹ В лапках запропоновані дослівні цитати з різних інтерв'ю.

ло в цій сфері тільки один соціальний ліфт – гроші. Ймовірно, що та критична хвиля, на якій почалося інтерв'ю, спричинила критику ситуації, в якій на сьогодні опинилось українське суспільство.

Образ майбутнього України вибудовується у цьому фреймі через заперечення і радянського минулого, і сучасних українських реалій (*«без корупції, без соціальних негараздів», «середній клас має жити, а не виживати», «життя має бути прогнозованим і спокійним», «мають поважатися права людини»*). Однозначно, що при такій позиції позначається саме європейська перспектива розвитку України, всі інформанти говорять про вступ України до Євросоюзу. Кроком до європеїзації українського суспільства інформанти вважають прийняття законів про декомунізацію.

Інформанти, які в такий спосіб окреслили своє ставлення до радянського минулого – це особи середнього віку (36-40 років), які не мають досвіду «дорослого» перебування у Радянському Союзі. Вони згадують і не довіряють своїм «дитячим» відчуттям радянськості, а образ СРСР на рівні уявлень, а не відчуття, вибудовується за вторинними джерелами – оповіданнями батьків і старших родичів, матеріалів, які з'являються у засобах масової інформації (*«як я читала», «почала знайомитися»*). Відповідно, цей образ радянського минулого є скоріше відображенням елементів комунікативних впливів різного рівня.

2 тип – позитивно-оптимістичний фрейм «Радянське минуле як каталізатор майбутнього України».

«Образ СРСР» формується за магічною формулою «Все було добре!». Передусім, згадується соціальна сфера з існуванням механізму соціального захисту, відсутністю безробіття, побудовою системи, в якій людина могла дозволити собі певні речі (відпочинок раз на рік, санаторне лікування, якісні медичні послуги). Інформанти відзначають суттєву допомогу держави людям, що перебували у складних соціальних обставинах (зокрема, в одному інтерв'ю жінка говорила про опіку держави над дітьми-сиротами: *«я вчилася в школі-інтернаті і мене практично всім забезпечувала держава»*). Треба сказати, що форми такої опіки часом виглядали екзотично. В країні суцільного дефіциту дітям-сиротам *«...виділяли червону (і чорну) ікру, ми канапки їли з червоною ікрою, мені ніхто не вірить, але то так було, є про що згадати»*.

Атрибутом радянського минулого інформанти вважають дисципліну і порядок, або режимність і порядок (*«...режим, ... згадую, що були такі часи, що дев'ять година всі мали бути*

по домах, тому що приходили і перевіряли людей, чи на вулиці, якщо когось зупиняли, то питалися, чому вже в такий час люди ходять по вулиці, тому що повинні вже всі бути по домах»), з якими пов'язують відчуття стабільності повсякденного життя. Фактично в кожному інтерв'ю, віднесеному нами до цього фрейму, згадувалися система радянського виховання, зокрема її організаційні форми – спортивні секції, піонерські табори, ритуали, через які дитина проходила від жовтенят до піонерів, пізніше до комсомолу. Процедурність і ритуальність додавали ваги виховному потенціалу системи, виховували повагу до організації і любов до своєї батьківщини.

Зрозуміло, що такий образ СРСР народжує думки про доцільність збереження всього, що було доброго в радянському минулому. У свідомості тих людей, які спираються у спогадах на свій досвід, радянське минуле для України не означало нічого поганого, а тому *«Радянське минуле слід наближати, враховуючи сучасні реалії України, ...все хороше, що є сьогодні, треба брати і робити радянським. А робити радянським означає, щоб люди були більш-менш рівними, щоб людина не відчувала себе приниженою»*.

Сучасна Україна представникам такого погляду на радянське минуле категорично не подобається. Вони констатують, що відбулися зміни на гірше, стало набагато важче зі всім та висловлюють своє незадоволення існуючою владою. Практично у всіх інтерв'ю цього типу звучали згадки про розколотість нинішнього українського суспільства, агресивне ставлення до росіян через військові дії на Сході *«дитина приїхала в гості і говорила російською, а хлопчик прийшов і каже: «Ти москаль! Я з тобою бавитися не буду!»*.

«Майбутнє України» бачиться як заперечення нинішнього стану українського суспільства і повернення «старих добрих часів». Висловлюється тверда впевненість у тому, що *«все буде добре: для нормальних людей будуть створені нормальні умови»*, *«Україна стане на ноги»*, *«Україна буде єдиною без поділу на два ворогуючі табори»*. Правда, віра в майбутнє у цих людей сформульована так би мовити на рівні «неминучості»: *«Майбутнє буде, тому що все йде, нічого на місці не стоїть»*. Майбутнє України в Європейському союзі для них є під питанням, перш за все тому, що треба багато чого зробити. Набагато легше і логічніше об'єднуватися з родичами, тобто з Росією. Шлях до «нормального» майбутнього, як це не дивно, бачиться через прихід месії, диктатора (це ще один аргумент на користь схвалення авторитарності радянського минулого), але аж ніяк не через зако-

ни, зокрема через закони про декомунізацію. По-перше, це війна з пам'ятниками, з минулим: *«Війна з пам'ятниками – це війна з минулим, яке в такий спосіб грубо знищується»*, *«Заради бога, будуйте пам'ятники людям достойним, котрих ми не знали, але цю частину життя не треба так грубо ламати і говорити, що воно ніщо. І що всі, хто при комунізмі жив, це взагалі ніщо»*. А, по-друге, закони про декомунізацію відновлюють штамповані образи і розпалюють ворожнечу у суспільстві – *«люди між собою по телевізору одне говорять, а на базарах люди один одного принижують: «Ти комуняка, ти бандерівка...!»*.

З тип – негативно-оптимістичний фрейм «Радянське минуле як баласт на шляху до майбутнього України».

В образі колишнього Радянського Союзу в межах цього типу фрейму присутні і позитивні, і негативні характеристики, але однозначно переважають негативні. Серед позитивів радянського минулого згадують соціальний захист і безпеку, піонерські табори, де діти були доглянуті і організовані. Натомість у колишньому радянському минулому інформанти більше вбачають негативів, ніж позитивів: черги за всім, одноманітність в усьому, проблемність у свободі пересування, заборона ходити до церкви. Більше того, у згаданих позитивів є своя зворотна сторона, яку усвідомлюють інформанти: *«У всіх людей іде таке, подвоєння стандартів. З одного боку, ми хочемо лишити позитивні речі: безкоштовні квартири, безкоштовну медицину і тут же, з другого боку, всі розуміють, а хто це буде оплачувати, яким коштом держава то буде оплачувати...»*, тобто визнається, з одного боку, бажаність високих соціальних стандартів, а з другого – занадто висока ціна на утримування механізму такого соціального захисту. Організовані форми радянського виховання вартувало би залишити, але тут же визнається, що всезагальність і підконтрольність дітей набувала часом гіпертрофованих форм.

Оцінка радянського минулого і його ролі щодо нинішньої ситуації в Україні менш категорична, ніж у першому типі фрейму. Не йдеться про злочин, про ресурсний додаток до «великого брата», але йдеться про те, що в колишньому Радянському Союзі людей програмували ідеологічно. Тобто є усвідомлення, що в оцінках радянського минулого слід закладати не тільки зловмисний намір когось стосовно долі колишніх республік колишнього СРСР, а ще й ідеологічну складову, яка зробила таку ситуацію комфортною для людини.

«Майбутнє України» трактується через заперечення переважно того, що було за радянських часів: *«мабуть моє майбут-*

не буде спрямоване на то, щоб в наших дітей було нормальне майбутнє, ...щоб то не повторилося...». Інформанти, які інтерпретують радянське минуле в такого виду фреймі, не говорять про власне майбутнє, вони говорять про «світле» майбутнє власних дітей або власних онуків, що означає, що для них, в їхньому уявленні, наближення бажаного образу майбутнього має зайняти досить тривалий час. Вони визнають найкращою європейську перспективу для України, однак вважають, що в Євросоюз нас «тягнуть», ніби «намагаються купити».

Своєрідним у цієї групи інформантів є розуміння шляху, який веде Україну до майбутнього: висловлюється побажання побачити когось, хто наведе лад в країні («...може нам знову вяртів покликати, щоб порядок навести?») або «тільки треба, щоб до нас прийшов патріот...України, який не дбав би про себе, а підняв країну»).

На контрольне запитання про оцінку прийнятих в Україні законів про декомунізацію інформанти давали так само неоднозначну відповідь, тобто визнається правомірність такого радикального кроку з боку держави, і водночас, заперечується його своєчасність.

4 тип – позитивно-песимістичний фрейм «Радянське минуле як фантазійно-ностальгічний конструкт».

Як і для попереднього типу, образ СРСР має як позитивні, так і негативні характеристики, але позитиву в цьому образі більше, а песимізм торкається, в основному, можливості «світлого» майбутнього для України. Радянське минуле – це система безпеки як перевага радянського способу вирішення проблем, це відчуття більшої свободи, зокрема, свободи пересування в межах Союзу. Топ-трійка згадок про колишнє радянське минуле – піонерський табір, низькі ціни, а ще довжелезні черги. При тому всі думки добрі, позитивні, з відтінком «старі добра часи». Цікаво, що це не ностальгічні настрої в чистому вигляді, які, як правило, характеризують спосіб мислення старших людей, тому що інформантам 30-40 років. У логіці гуманітарних досліджень ностальгія трактується як універсальний захисний механізм людства від перехідних періодів. Пострадянська людина перебуває у процесі постійних колективних спогадів з ностальгічною тональністю. Розвал Радянського Союзу, криза колективної радянської ідентичності, процес тривалого пошуку і тривалого народження нової української ідентичності фактично призвели до того, що індивід користується своїми спогадами як компенсаторним засобом (в тім числі і для того, щоб забути нинішню реальність).

Ще один елемент образу СРСР – механізм, структура, де все працювало за зрозумілими правилами: *«тоді була структура, ... як годинник, як механізм, все зрозуміло, чому і навіщо. Ті ж піонери, ті ж жовтенята, комсомольці – це все було як структура, сходи... впливу на ... народ. На малюків ми впливаємо жовтенятами, на тих, хто старший – піонерами тощо»*. А з іншого боку, незадоволення втручанням держави у приватні справи громадян.

Представники такого типу бачення вирізняються особливим ставленням до радянського минулого: вони визнають його своїм (*«це наша історія, наш етап розвитку», «Мій Радянський союз в межах мого дитинства...»*), хоча період існування радянського минулого припадав на дитинство або на юнацькі роки.

Оцінка радянського минулого у цій групі інформантів так само йде в руслі «віднайти» позитивне значення в усьому, що відбувалося тоді, але не напряду, а через нетрадиційний погляд на це минуле: радянське минуле трактують як передумову появи незалежної України (*«саме в Радянському Союзі у людей виникло почуття впевненості і, ймовірно, щось привело до того, що вони вирішили підтримати незалежність»*); як життєвий урок, як потенціал для розвитку. До негативних моментів в оцінці радянського минулого можна віднести хіба що визнання того, що СРСР *«приглушив українську державність»* (зауважимо від себе, не знищив, не ліквідував, а «приглушив»).

Ставлення інформантів до сучасної України є достатньо критичним. Україна знаходиться в перехідному стані, вона ще не дозріла до «нормальності» держави. *«Україна поки що не дозріла як нормальна держава. Це все ще якийсь перехідний період ...»*. Стан України сьогодні нагадує *«багаторічне борсання у воді людини, яка погано плаває»*. Щодо своєї ролі в цьому переході України до майбутнього інформанти дуже обережні. Визнаючи, що в нинішній ситуації в Україні діє принцип *«Міняйся або здохни»*, одна з них заявила, що готова мінятися, але, якщо це не буде радикально загрозувати їй та її родині. Натомість ситуація вимагає саме радикальних дій з реальними загрозами. Скоріше за все, це страх перед можливими змінами і бажання сховатися за спогадами про щасливе дитинство в радянському минулому, де все-таки було стабільно.

Інформанти цієї групи, попри страх перед змінами, все-таки висловлюють віру в те, що Україна зміниться в майбутньому. Це не віра-впевненість, а, скоріше, віра-побажання. Це віра у фан-

тастичні, чарівні зміни, які пройдуть і нас не зачеплять, власне тому і напрошується назва – фантазійний конструкт.

Майбутнє України малюється цілком утопічними фарбами. Інформанти мають бажання бачити ситуацію в Україні *«прогнозованою і спокійною»*, *«державою, яка стає на сторону людини»*.

Європейська перспектива для України не виглядає однозначною з точки зору представників цієї групи. З одного боку, визнається, що в Європі буде простіше, а з другого – висловлюються певні сумніви щодо різних аспектів вступу України в Євросоюз. Тому йдеться не про те, щоб вступати в Євросоюз, а скоріше *«просто брати приклад з тих країн, які після соціалістичного минулого і війни потихеньку стають на ноги, і бути самостійною державою»*. Інформанти пропонують *«контролювати своє майбутнє»*, *«провести стоящі реформи»*. Але при тому закони про декомунізацію не визнаються *«стоящими»* – *«не бачу необхідності в проведенні таких законів»*, *«пам'ятники мені не заважають»*.

Висновки. Отримані результати свідчать про розмитість образу Радянського Союзу в уявленнях сучасних українців. Комунікативний характер пам'яті про Радянський Союз ставить на порядок денний питання про чітку лінію політики пам'яті в державі, що могло би сприяти кристалізації громадської думки у формуванні національної ідентичності. Логічним продовженням запропонованого дослідження є аналіз уявлень про радянське минуле України у представників молодого покоління, які не мають реального досвіду проживання в Радянському Союзі і чийі думки про нього є продуктом спілкування із старшими родичами та опрацювання інформації, яка надходить через ЗМІ, шкільні та інші освітні програми.

Список використаних джерел

1. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я.Ассман; [пер. с нем. М. М. Сокольской]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
2. Беленок А. Симптомы ностальгии по советскому прошлому в коллективных представлениях населения Украины / А. Беленок // Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць. – Випуск 4(15). – Київ, 2012. – С.390–410.
3. Гайдай О. Радянське минуле в оцінках студентів-істориків / О.Гайдай // Український історичний журнал. – № 6. – 2014. – С.92–112.

4. Головашина О. Образ Советского Союза в социальной памяти современных россиян (на материалах эмпирического исследования) / О.Головашина // Социально-экономические явления и процессы. – №11 (057). – 2013. – С. 193–198.
5. Левада Ю. «Человек ностальгический»: реалии проблемы / Ю.Левада // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. ВЦИОМ. – 2002. – № 6. – С.7–13.
6. Позднякова-Кирбят'єва Е. Соціально-історична пам'ять про радянське минуле: емпіричне дослідження / Е.Позднякова-Кирбят'єва // Грані. – № 8 (112). – 2014. – С.64–69.
7. Смолина Н. Советское в постсоветском пространстве: анализ ностальгических сообществ / Н.Смолина // Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Культурология. Социология. – Вып.33. – №17 (346). – 2014. – С.133–136.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Assman Ja. Kul'turnaja pamjat': pis'mo, pamjat' o proshlom i politicheskaja identichnost' v vysokih kul'turah drevnosti / Ja.Assman; [per. s nem. M. M. Sokol'skoj]. – M. : Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004. – 368 s.
2. Belenok A. Symptomy nostalgii po sovetskomu proshlomu v kolektivnyh predstavlenijah naselenija Ukrainy / A. Belenok // Social'ni vymiry suspil'stva. Zbirnyk naukovykh prac'. – Vypusk 4(15). – Kyi'v, 2012. – S.390–410.
3. Gajdaj O. Radjans'ke mynule v ocinkah studentiv-istorykiv / O.Gajdaj // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – № 6. – 2014. – S.92–112.
4. Golovashina O. Obraz Sovetskogo Sojuza v social'noj pamjati sovremennyh rossijan (na materialah jempiricheskogo issledovanija) / O.Golovashina // Social'no-jekonomicheskie javlenija i processy. – №11 (057). – 2013. – S. 193–198.
5. Levada Ju. «Chelovek nostalgicheskij»: realii problemy / Ju.Levada // Monitoring obshhestvennogo mnenija: jekonomicheskie i social'nye peremeny. VCIOM. – 2002. – № 6. – S.7–13.
6. Pozdnjakova-Kyrbjat'jeva E. Social'no-istorychna pam'jat' pro radjans'ke mynule: empyrychne doslidzhennja / E.Pozdnjakova-Kyrbjat'jeva // Grani. – № 8 (112). – 2014. – S.64–69.
7. Smolina N. Sovetskoe v postsovetskom prostranstve: analiz nostalgicheskijh soobshhestv / N.Smolina // Vestnik Che-

ljabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofija. Kul'turologija. Sociologija. – Vyp.33. – №17 (346). – 2014. – S.133–136.

L.D. Klymanska, M.B. Klimanska. Psychological characteristics of the USSR image as the object of communicative memory. The proposed article is devoted to the research of the Soviet Union image in the sphere of human sciences, its basic characteristics as an object of communicative memory. Theoretical analysis of research work, conducted by other authors permits to state, that the image of the Soviet past is characterized by different polar emotional attitude, is supported by commemorative practices, often becomes an object of nostalgic trends.

The structure of the frame (it could be named «The Soviet past and its role for modern Ukraine») was defined as a result of empirical research work conducted by the method of in-depth interview. The frame is a triangle of meanings based on the category «The image of the USSR» and category «Soviet person in the system». The top of the triangle (frame structure) is a category named «Modern Ukraine». Sides of the frame-triangle are the categories «The role of the Soviet past in the present of modern Ukrainian society» and «Soviet hangover» of modern Ukrainian man». The vertex of a triangle is disclosed in the category «The future of Ukraine» by the informants' statements about that, what kind of future, from their point of view, is waiting for Ukraine. There were distinguished 4 typical frames according to the general structure of answers and emotional poles (positive or negative) of meanings, which were given to the Soviet past and future of Ukraine. They are negative-pessimistic frame «Soviet past as brakes in development of modern Ukraine», positive-optimistic frame «The Soviet past as a catalyst for the future of Ukraine», negative-optimistic frame «Soviet past as ballast on the way to the future of Ukraine», positive-pessimistic frame «The Soviet past as a fantasy construct». The peculiarities of each frame are analyzed.

Key words: communicative memory, Soviet Union, the image of Soviet past frame, commemorative practices.

Received January 09, 2016

Revised January 28, 2016

Accepted February 12, 2016